

ПОДОРОЖ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА ПОДІЛЛЯ

Ганна Остапчук (м. Київ)

В історії народу є імена, які становлять його славу, велич і національну гордість. Саме таким є для України ім'я безсмертного Кобзаря – Тараса Шевченка. Він оспівав і прославив свій народ, він дав йому пісню буремної сили і животворчої наснаги.

Великий поет народився у сім'ї кріпака. Він виріс серед знедолених, пізнав усю гіркоту кріпацької долі. У його серці рано зросли свята любов до народу, ненависть до його гнобителів, до всього зла і неправди.

Тарас Шевченко присвятив себе святій боротьбі за визволення пригноблених. Він викував могутню зброю – разюче, полум'яне слово поета.

Безсмертний “Кобзар” Т. Шевченко, немов у соти, ввібрав віковічні думи народу, красу і велич людської душі.

1845-й був важливим у житті поета, він закінчив Академію мистецтв у Петербурзі й прибув до Києва. І з 10 грудня того ж року почав співпрацювати зі створеною при академії генерал-губернатором Археологічною комісією (Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів). Метою її діяльності було збирання і видання історичних документальних матеріалів, виявлення та дослідження археологічних пам'яток.

10 грудня 1845 р. Т. Шевченка затвердили співробітником Археологічної комісії як художника, збирача фольклорних та етнографічних матеріалів.

За її призначенням він подорожував по Київщині, Полтавщині та Чернігівщині, змальовував визначні місця і краєвиди.

А 21 вересня 1846 р. генерал-губернатор Д. Г. Бібіков підписав розпорядження за номером 7247, де говорилося:

“Г[осподину] сотрудику Временної комиссии для разбора древних актов Шевченке.

Поручаю Вам отправиться в разные места Подольской и Волынской губер-

нии и постараться собрать следующие сведения:

1-е. О народных преданиях, местных повестях, сказаниях и песнях, и в силу, что Вы узнаете, составит описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в таком виде, как они есть;

2-е. О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счет собственно их существуют на месте предания и рассказы, а также исторические сведения. С этих курганов снять эскиз насчет их формы и величины и списать каждый по собранным сведениям;

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить их описание, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где Вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги то таковые доставить ко мне, или узнав, где они находятся, и о том мне донести;

4-е. Кроме сего, отправитесь в Почаевскую Лавру и там снимете:

- а) общий наружный вид Лавры;
- б) внутренность храма;
- в) вид на окрестность с террасы.

Все собранные Вами сведения, описания и рисунки по возвращению Вашем в Киев предоставит ко мне.

Подорожную и примерно на прогоны и кормовые 150 руб. серебром при расходной тетради Вы получаете из моей канцелярии”.

Д. Г. Бібіков у своєму “Открытом предписании” наказував “градским и земским полицям Подольской и Волынской губернии оказывать г[осподину] Шевченке при исполнении сего поручения самое деятельное законное содействие”. Т. Шевченко разом з усім отримав кілька пакетів, два з яких за номерами 7248 і 7249 були адресовані виконуючим обов'язки Подільського і

Волинського губернаторів (варто зазначити, що до Волинської губернії тоді входили Волинська, Рівненська, Житомирська області та частина Хмельницької і Тернопільської областей). Оскільки завдання Археологічної комісії передбачало і ознайомлення з церковними монастирями, будівлями на території цих губерній, два інші пакети адресували подільському архієпископу Арсентію і волинському Никанорові. У цих листах було вказано: "Высокопреосвященный владыко, милостивый архипастырь! Сотруднику учрежденной при мне временной комиссии для разбора древних актов, свободному художнику Шевченко поручено мною собрать в управляемой Вами губернии разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, замечательных памятниках древности и т. п.

Сообщая о сем Вашему Высокопреосвященству, имею честь всепокорнейше просить не оставить распоряжением Вашим, чтобы г. Шевченке оказывалось со стороны духовных лиц надлежащее содействие в отношении поручения, в случае осмотра им каких церквей и монастырей".

21 вересня "вільному художнику" Т. Шевченку вручили подорожню 150 рублів сріблом із витратним зошитом і чотири пакети № 7248-7251. Очевидно, цього або наступного дня він виїхав з Києва.

До останнього часу маршрут Т. Шевченка на територію Вінниччини був не відомий.

Лише недавно літературознавець Петро Жур на основі повісті "Прогулка с удовольствием и без морали" (1856–1857) та дорожника "Расписание трактатов от Петербурга до Москвы и других важнейших мест Российской империи" (1842) простежив шлях поета під час його відрядження з Києва. Т. Шевченко рушив через Васильків, Білу Церкву, Сквиру й невдовзі опинився у межах сучасної Вінницької обл. За кілька днів перетнув її з північного сходу на південний захід через поштові станції Морозівку, Плисков, Брацлав, Шпиків, Джурин, Серби, Могилів-Подільський,

Яришів, Муровані Кирилівці. Далі маршрут його проліг до Кам'янця-Подільського, куди він прибув 2 жовтня 1846 р.

У цьому старовинному українському місті, тоді губернському центрі, Т. Шевченко прожив не більше тижня.

Перед ним відкрилися нові обрії рідної землі, її своєрідна природа, побут і місцеві звичаї місцевого селянства, неповторні пам'ятки історії та культури.

У Брацлаві Шевченко побачив руїни першої фортеці, почув перекази про участь жителів міста у визвольній війні українського народу, зокрема про героїчну загибель брацлавського полковника Данила Нечая у бою з польсько-шляхетським військом біля с. Черемошного.

Болісні думки викликав у поета вигляд мальовничого села Серби, тепер Гонтівка Могилів-Подільського р-ну, де польська шляхта закатувала одного з керівників національно-визвольного і антифеодального повстання 1768 р. на Правобережній Україні Івана Гонту. Адже саме цього народного героя Т. Шевченко оспівав у поемі "Гайдамаки" (1841) задовго до поїздки на Поділля. Подих минулої слави відчув поет у мальовничому Кам'янці-Подільському, який зацікавив насамперед своєю старовинною фортецею над річкою Смотрич, у якій був тричі ув'язнений Устим Кармелюк. Про "славного лицаря", як назвав Т. Шевченко очільника селянського руху на Поділлі, він іще в дорозі почув немало спогадів, переказів, легенд.

У Кам'янці-Подільському від учителя Петра Чуйкевича 3 жовтня 1846 р. записав народну пісню "Ой Кармалюче, по світу ходиш". У "Щоденнику" поета в записі від 20 травня 1858 р. знаходимо іншу пісню про Устима Кармелюка "Повернувся я з Сибіру".

Численні архівні та історичні пам'ятки Кам'янця-Подільського, його старовинні вулиці й майдани бережуть пам'ять про великого Кобзаря.

Під враженням побаченого й почутого поет уже вкотре замислюється над

долею свого народу, знову проймається його величчю. І через десять років у далекому засланні, в умовах тяжкого "солдатського нежиття" зберіг у серці події тієї незабутньої осені.

Зберігав Т. Шевченко на засланні й записи з уст народу, зроблені ним на Поділлі. Це засвідчив, зокрема, формулярний список про службу поета рядовим у лінійному оренбурзькому батальйоні № 5, де зазначено, що під час обшуку у квітні 1850 р. в нього знайдено "стихи и песни в двух альбомах на малороссийскому наречии, не его сочинения, а записаны им только как песни народные, во время бытности его в 1846 в Киевской, Каменец-Подольской губерниях, которые рассмотрены в 3-м отделении и ему возвращены".

Вінниччина, її природа, населення, історія та культура залишили глибокий слід у творчості Т. Шевченка. Це стосується, насамперед, поем "Гайдамаки" (1841), "Варнак" (1849), "Марку Вовчку" (1859), "Прогулка с удовольствием и без морали" (1857).

Далі шлях поета проліг, за описами більшості дослідників, із Кам'янця-Подільського через Дунаївці та Ярмолинці до Проскурова (нині Хмельницький). Завітавши до Меджибожа, Летичева і Хмельника, через Староконстантинів та Ямпіль поїхав до Почаєва.

Дорогою Т. Шевченко на кілька днів зупинявся у Вишнівці. Містечко, без сумніву, привабило поета своєю багаттю на події та імена історією. Чимало цікавого про Вишнівець міг розповісти Кобзареві історик, етнограф і письменник Микола Костомаров, який побував тут у 1844 р. Перша згадка про це місто зустрічається у письмових джерелах за 1395.

У сер. XVI ст. містечко стало родовим маєтком українських князів Вишневецьких. Тут народився Дмитро Вишневецький, котрий, за переказами, був засновником Запорозької січі, гетьманом України.

Дослідники вважають, що Т. Шевченко зробив ескіз замку з боку старого Вишнівця і призамкової церкви, малював види містечка. Оглянув біля палацу

і церкву, що служила родинною усипальницею.

Із Вишнівця поет продовжив свій шлях до Почаєва. Відомо, що туди він прибув у другій половині жовтня. Тоді Почаїв був невеликим містечком, котре, по суті, не вирізнялося нічим, окрім Лаври. З Лаврою пов'язували і назву містечка. Протягом тривалого часу вважали, що Кобзар зупинився у архієпископському будинку, розташованому на території Лаври. Саме тут селили найповажніших гостей, до яких, без сумніву, належав Т. Шевченко. Цей будинок, зображений на двох його акварелях, зберігся донині. Але цілком можливо, що поет міг оселитися у відкритому в липні 1846 р. готелі.

Намісник Лаври сам супроводжував Т. Шевченка по святих місцях. Там поетові показували печеру на скелі, де преподобний Іов перебував у самотньому богомільлі. Також Т. Шевченко познайомився із бібліотекою Лаври. Книга здавна була в Почаєві в пошані, тут традиційно розвивалася видавнича справа. Є дані, що в Почаєві Т. Шевченко зустрічався із польським скрипалем і композитором Каролем Ліпінським, слухав його віртуозну гру. Поет зустрічався і з лірниками, котрі сходилися сюди звідусіль.

Розпорядження генерал-губернатора Бібікова про те що, треба змалювати види Лаври, Т. Шевченко виконав:

1. Почаївська Лавра з півдня.
2. Почаївська Лавра зі сходу.
3. Вид та околиці з тераси Почаївської Лаври (акварель з його підписом).
4. Внутрішній вигляд "Собору Почаївської Лаври".

Інтер'єр собору з його фантастичним оздобленням свідчить про те, як глибоко Т. Шевченко вникав у суть архітектурних стилів. Цей та попередні малюнки дають уявлення про особливості українського бароко.

Презентуючи ескізи пам'яток архітектури, художник подавав їх у відповідному ракурсі із певної просторової точки, звертав увагу на найсуттєвіші особливості споруд. Зображення давніх пам'яток поєднував із сучасним нуж-

денним життям – вбогими сільськими хатами або пошарпаними міськими будинками.

Про Почаїв Кобзар згадує у поемах “Слепая” (1848), “Невільник” (1845) та повісті “Варнак”. Дослідники вважають, що Т. Шевченко відвідав також деякі села поблизу Почаєва – Крутів, Лідихів, Лопухино, Лосятин та інші.

Наприкінці жовтня 1846 р. поет виїхав з Почаєва до Крем'янця, ознайомлення з яким розпочав із Замкової гори (Боки). Жителі містечка розповідали, що ця гора пам'ятає орди хана Батия. Орда підступила в 1240 р. Жителі облили гору водою і перетворили її на крижану неприступну скелю. Зверху на ворога летіли колоди, каміння, лилася гаряча смола. Батий змушений був зняти облогу й обійти замок.

Поет також оглянув крем'янецький ліцей, засновниками якого були Тадеуш Чацький і Гуго Колонтай. Крем'янецькі ліцеїсти брали активну участь у польовому визвольному повстанні 1830–1831 рр. Під час приїзду художника до Крем'янця ліцей уже не діяв. У його приміщенні функціонувала духовна семінарія, яка в 1836 р. була переведена сюди з Аннополя.

Отже, подорож на Поділля закінчилась, та духовно Т. Шевченко ніколи не розлучався із цими місцями, набуті тут враження відлунювали ще не раз у його творах.

Археографічна комісія згодом організувала нову експедицію, але Т. Шевченко участі в ній не брав. 1 березня його звільнили зі складу співробітників комісії, а 4 квітня 1847 р. заарештували при в'їзді в Київ, коли поет поспішав на весілля до М. Костомарова.

Дослідження Т. Шевченка в галузі життя і побуту українського народу набули особливого значення. Правда, він не залишив спеціальних праць з етнографії, бо ця сфера не була для нього основною, але збирання, вивчення і використання у творах Кобзаря етнографічних матеріалів становить наукову цінність.

Найважливіше в етнографічних матеріалах, Шевченка те, що як дослідник він звертав увагу саме на ті сторони народного життя, які або обходила у своїх працях, або свідомо спотворювала більшість українських етнографів.

На підставі вивчення історичних пам'яток, а також життя і побуту українського селянства, він робить глибокі висновки про героїчне минуле рідного народу.

Працюючи як художник і етнограф, збираючи матеріали, особливо ті, що стосуються українського народного життя, Т. Шевченко не тільки не обходив питання про становище українського селянства, а навпаки – широко застосовував етнографічні матеріали, щоб довести згубний вплив кріпосницьких відносин на розвиток матеріальної культури українського селянства.

Серйозна практична робота в галузі української етнографії дала можливість Шевченкові зробити висновки про те, як треба вивчати і висвітлювати життя і побут народу, у який спосіб організовувати дослідження, щоб правильно показати матеріальну і духовну культуру українців. Щоб писати про народне життя, вважав Т. Шевченко, треба насамперед добре знати, а щоб добре знати, треба серйозно і послідовно вивчати. Не можна братися за висвітлення побуту народу, маючи про нього поверхові відомості.

1. Дарда В. Земля, яку сходяв Тарас. Враження та роздуми. – К., 1961.

2. Дорош Є. Т. Шевченко на Поділлі і Волині. – К., 2002.

3. Дуда І., Мельничук Б. Шевченко на Тернопільщині. – 2-е вид. допов. – К., 1998.

4. Косарик Д. Шевченківські місця на Україні. – К., 1956.

5. Т. Г. Шевченко і Поділля. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. – К., 1999.

6. Попов П. Діяльність Т. Шевченка у Київ-